

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИ ЎЗБЕКИСТОНГА КЎЧИРИЛГАН ХАЛҚЛАР ТАҚДИРИ

Холмунинов Хусан Эшмўминович,

*Термиз давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси доценти,
тарих фанлари доктори (DSc)*

E-mail xusan_75xolmuminov@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0003-6634-6020>

Бобомуродов Исломбек Нарзулла ўғли,

*Термиз давлат университети Тарих мутахассислиги магистранти
УО'К: 910.4 (091):94.(584.4)*

Аннотация: Мақолада иккинчи жаҳон уруши йилларида совет ҳукуматининг кўчириш сиёсати натижасида собиқ иттифокнинг турли ҳудудларидан бир қатор халқларни Ўрта Осиё ва Қозоғистон ҳамда Ўзбекистонга кўчириш сиёсати ва унинг ижтимоий оқибатлари масалалари таҳлил этилди. Кўчирилган халқларга нисбатан мамлакатимиз аҳолисининг оғир синовли давларда кўчириб келтирилган халқларга нисбатан кўрсатган, бағрикенглик, ҳамжиҳатлик ва биродарлик ҳислатларининг ўзига хос жиҳатлари илмий таҳлил этилди.

Калит сўзлар: Совет ҳукумати кўчириш сиёсати, Узоқ Шарқ, Бурятия, Монголия АССР, Хабаровск, Приморье ўлкасидан аҳолини кўчириш сиёсати, бағрикенглик, миллатлараро тотувлик, ҳамжиҳатлик.

Аннотация: В статье были проанализированы вопросы политики переселения ряда народов из различных регионов бывшего Союза в Среднюю Азию, Казахстан и Узбекистан в результате политики переселения советского правительства в годы второй мировой войны и ее социальные последствия. Были научно проанализированы характерные черты толерантности, солидарности и братства, проявленные жителями нашей страны по отношению к переселенным народам в трудные испытательные моменты.

Ключевые слова: политика советского правительства по переселению, политика переселения из Дальнего Востока, Бурятии, Монгольской АССР, Хабаровского,

Приморского края, толерантность, межнациональное согласие, сплоченность.

Annotation: The article analyzes the policy of resettlement of a number of peoples from various regions of the former Soviet Union to Central Asia, Kazakhstan and Uzbekistan as a result of the resettlement policy of the Soviet government during the Second World War and its social consequences. The scientific analysis of the specific aspects of the tolerance, solidarity and brotherhood shown by the population of our country towards the resettled peoples during difficult times is carried out.

Keywords: The resettlement policy of the Soviet government, the policy of relocating people from the Far East, Buryatia, Mongolian ASSR, Khabarovsk, Primorye, tolerance, interethnic harmony, solidarity.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUSTION). Ўзбекистон азалдан кўп миллатли юрт бўлиб, унда турли халқ ва элат вакиллари елкадош бўлиб ҳаёт кечирганлар. Бу ҳамжиҳатликнинг асосий омили ўзбек халқига хос бўлган сабр-қаноатчилик ва бағрикенглик фазилатларининг узвий қисмига айланганлиги билан изоҳланади. Айтиш мумкинки, истиқлол йилларида бу азалий анъана янгича мазмун касб этмоқда.

Жаҳон тажрибаси миллатлараро тотувликни таъминлашга бир ёқлама, юзаки ёндашув жиддий муаммолар келтириб чиқаришини кўрсатди. Хусусан, давлатга ўз номини берган (титул) миллат билан ўша жойда яшайдиган бошқа миллат ва элат вакиллари орасидаги муносабатлар

жиддий эътиборни талаб қилади. Акс ҳолда, жамият ҳаётидаги тинчлик ва барқарорлик издан чиқиши мумкин.

Халқимиз бағрикенг, одамларимизнинг қалби дарё, саховати тенгсиз. Бу олижаноб фазилатларнинг ҳамма вақт, ҳатто энг қийин даврларда ота-боболаримиз ўзга миллат вакилларига бошпана берди, улар билан бир бурда нонни баҳам кўрди [1:Б. 48.]. Шу сабаб оғир синовли дамларда Ўзбекистон улар учун иккинчи Ватан бўлди.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Тарихдан маълумки, 1937-1950 йилларда қатағонлик сиёсати оқибатида собиқ иттифокнинг турли ҳудудларидан бир қатор халқларни Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчириш сиёсати амалга оширилди. Бундай сиёсатнинг асл мақсади халқларни бири-биридан ажратиш ва жазолаш учун амалга оширилган эди. Совет ҳукуматининг бу хатти-ҳаракатлари фашистлар оккупацияси даврида айрим кишилар ва гуруҳларининг хоинлиги учун берилган жазо мамлакат хавфсизлигини кўриқлаш [2: Б.116.] деб таърифланган эди.

Жумладан 1940-1950 йилларда собиқ СССР нинг турли ҳудудларидан бир қатор халқларни Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчириш сиёсати ўтказилиб, бу асосан бутун халқларни бир-биридан ажратиш ва жазолаш мақсадида амалга оширилганди. Бу даврда совет ҳукуматининг бу хатти-ҳаракатлари фашистлар оккупацияси даврида айрим кишилар ва гуруҳларининг хоинлиги учун берилган жазо мамлакат хавфсизлигини кўриқлаш деб таърифланган эди.

Жумладан 1937 йил 21 августда 1428-326-сонли “Узоқ Шарқ чегара районларидан корейс халқини кўчириш” тўғрисидаги қарорига мувофиқ, Узоқ Шарқ, Бурятия, Монголия АССР, Хабаровск, Приморье ўлкасидан ҳамда Чита вилоятларидан корейс халқларини Қозоғистон ва Ўрта Осиё республикаларига оммавий тарзда зудлик билан кўчириш белгиланган эди. Марказ кўрсатмасига мувофиқ, 1937 йил кузида 11 минг корейс оилалари (55 минг киши)

Ўзбекистонга кўчириб келтирилди. 1938 йил ноябрида Ўзбекистонда яшаётган корейс оилалари сони 16,3 минг нафар (74,5 минг киши)га етди [3:69.Б.]. Кўчириб келтирилган корейслар даставвал барча ҳуқуқ ва имтиёзлардан маҳрум этилган эди. 1953 йил Сталин вафотидан кейингина улар барча фуқаролар каби тенг ҳуқуқли имтиёзлари тикланиб, эркин яшаш имкониятига эга бўлишган. Ҳозирги вақтда уларнинг кўп қисми Сахалин, Жанубий Сахалин шаҳарларида истиқомат қилишмоқда. 1989 йилдаги аҳоли рўйхати маълумотларига кўра, қарийб 100 мингга яқин корейслар Қозоғистон республикасида ва 183,1 мингга яқини Ўзбекистонда истиқомат қилишган[4: Б.35].

1943-1944 йилларда қалмиқлар, қрим татарлари, чеченлар, ингушлар, немислар, қорачойлар, понтия греклари, месхети турклари, болқорлар ўзларининг тарихий ватанлари, доимий ёки вақтинчалик яшаш жойларидан мамлакатнинг шарқий туманларига кўчириб юборилди[5: Б.18].

Маълумотларга кўра, 1936-1952 йиллар мобайнида 20 дан ортиқ миллат вакилларида иборат қарийб 3 млн.га яқин киши хоинликда айбланиб, марказ кўрсатмасига мувофиқ Сибирь ва Ўрта Осиё республикаларига мажбуран кўчириб юборилган эди. Қатағонга учраган халқларнинг саккизтаси ўз она юртларидан бутунлай кўчирилиб юборилган[6: Б.80] бўлиб, булар Поволжье немислари, қалмиқлар чеченлар, ингушлар, қорачойлар, болқорлар, қрим-татарлари ва месхети турклари эди [7: Б.58].

Бу даврда собиқ иттифок мудофаа вазирлиги буйруғи билан 1944 йил 18 майида “Ватан хоинлари” сифатида Ўзбекистонга кўчириб келтирган қрим-татарларининг умумий сони 889.400 кишини ташкил этган. “Ишончсиз” ҳисобланмиш бу халқлар кўчирилаётган вақтдаёқ конституциявий ҳуқуқларидан маҳрум этилиб, республикада ишчи кучига эҳтиёж кучли бўлган Олмалиқ, Бекобод, Чирчиқ каби саноат шаҳарларига, яъни янги ўзлаштирилган ерларда барпо этилган

колхоз ва совхозларга жойлаштирилган. Етарлича шарт-шароитлар бўлмаганлиги боис кўчириб келтирилган вақтнинг ўзидаёқ бадарга қилинганлардан 195000 киши вафот этган[8: Б.80].

Шунингдек, 1944 йил 1 октябргача бўлган маълумотга кўра, Ўзбекистонга Қримдан 147170 кишидан иборат 37325 оила кўчирилган, шундан 18444 таси корхоналарга, 18881 таси колхоз-совхозларга жойлаштирилди. Бундан ташқари 175 минг нафар чеченлар, 157 минг нафар ингушлар, 4,5 минг нафар болқор, арман ва греклар келтирилди[9: Б.69].

Архив маълумотига кўра, Фарғона вилоятига жойлаштирилган Қримдан ва Грузиядан махсус кўчирилганлар (1945 йил 1 июлгача) 6569 оиладан 4322 оила колхоз аъзолигига қабул қилинган ва шахсий томорқа ҳамда ер билан таъминланган ҳамда 3847 оиладан 979 оила қишлоқ хўжалиги кредитини олган[10: Б.471].

Қора денгиз бўйларида ва Қримда истиқомат қилган грекларни кўчиришнинг иккинчи босқичида 1949 йил 12 минг этник греклар Тошкент, Чирчик, Янгийўл шаҳарларига жойлаштирилди. Улар учун махсус 14 та шаҳарчалар барпо этилди[11: Б.48]. 1949 йил 1 январ маълумотларига кўра Ўзбекистонга махсус кўчирилганлар сони 177 090 кишини ташкил этган[12: Б.471].

Бу даврда кўчириб келтирилганлар мухтожлик ва оддий шарт-шароитлар йўқлигига қарамай, янги жойларга аста-секин ўрганиб, мослашиб бордилар. 1944 йилнинг июлидан 15 августигача махсус кўчирилганларни озиқ-овқат билан таъминлаш асосан қониқарли даражада бўлган. Давлат мудофаа Қўмитасининг қарорига мувофиқ, махсус кўчирилган ҳар бир киши йиллик норма ҳисобидан 8 кг ун ва 2 кг ёрма шаклида давлат ссудаси билан таъминланган[13: Б.471].

Кўчирилган аҳоли хўжаликларига ҳукумат баъзи ижтимоий-иқтисодий характердаги чора-тадбирлар белгиланган бўлса-да, лекин аксарият тарзда улар

ҳамма жойда таъкиб этилди, махсус лагерларга “жойлаштирилиб” турли қийноқларга дучор қилинганлиги қайд этилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, халқларни кўчириб юборишнинг барча зарарли оқибатларини баҳолаб чиқиш қийин. Бу одамларнинг нобуд бўлиб кетганлиги билангина эмас, балки кўчирилган халқлар маданияти, миллий давлат тузилиш принциплари бузилганлиги, республикалар ва автоном вилоятлар мустақиллиги поймол этилганлиги билан ифодаланади.

Уруш йилларида аҳоли таркибида ҳарбий хизматчилар оилалари, эвакуация қилинганлар, уруш туфайли ногирон бўлганлар, етим болалар, асир олинганлар каби ижтимоий гуруҳлар ҳам кўчирилиб[14: Б.177], уларнинг таркибида турли миллат вакиллари бор эди. Шубҳасиз, бу каби ҳолатлар migrants жараёнларининг ўзига хос хусусиятларини белгилар эди. Ўша йиллари 682 нафар япон асирлари ҳам Ўзбекистонга келтирилди[15: Б.35].

Японлар дастлаб, турли айбловлар билан оғир ишларга жалб этилиб, қийноқларга дучор этилган. Шу боис кўплаб япон фуқаролари оғир турмуш шароити ҳамда тортилган азоб укубатлар туфайли ўзга юртларда вафот этиб кетишган. Ҳатто ўша даврда марказ кўрсатмасига мувофиқ, собиқ иттифок ҳудудидаги кўчирилган халқлар дафн этилган қабристонларни ҳам бузиб ташлаш буюрилган эди. Аммо Ўзбекистонда бу ҳолатга йўл қўйилмади. Японлар дафн этилган қабристонлар сақлаб қолинди[16: Б.69]. Бу эса ўзига хос эҳтиром аломатлари эди. Шу сабабли бугунги кунда Ўзбекистон ҳамда Япон халқларининг ўзаро алоқадорлик жиҳатлари янада мустаҳкамланиб бормоқда. Тошкент шаҳрида япон боғининг ташкил этилиши, азалий дўстлик, биродарлик ришталарининг янада ривожланаётганлигидан далолат беради.

Шунингдек, бугунги кунда юртимизда истиқомат қилиб келаётган бир неча юзлаб

япон оилалари Ўзбекистонни ўз она юрти сифатида кадрлаб, шундай бағрикенг ўзбек халқи тинч-тотув турмуш кечириб, елкама-елка меҳнат қилиб келаётганлигидан бевосита фахрланишади.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, ўзбек халқининг ўзига хос бағрикенглик, ҳамжиҳатлик ўзаро тотувлик каби олийжаноб хислатлари оғир синовли дамларда ҳам турли миллат

вакиллариининг ўзаро ҳамжиҳатлигини таъминлашда муҳим асосий таянч бўлиб келган. Бундай олийжаноб анъана ва қадриятлар совет ҳокимиятининг қатағонлик сиёсати оқибатида собиқ иттифокнинг турли ҳудудларидан бир қатор халқларнинг Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчириш сиёсати амалга оширилган оғир синовли дамларда ҳам ўзаро ҳамжиҳатликни таъминлашда муҳим ўрин тутган.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Муртазаева Р.Х. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва бағрикенглик .- Тошкент: Университет 2007.- 48 б.
2. Бўриева. М.Р. Демография асослари.-Тошкент: Университет,2001-114 б.
3. Раҳмонқулова А. Ўзбекистонга зўрлик билан кўчирилган халқларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига доир (1930-1950 й). // Ижтимоий фикр. 2002. №1. 69 бет.
4. Ким П.Г. Корейцы Республики Узбекистан: история и современность. Т.: «Узбекистан» С. 35.
5. Ата-Мирзаев О. Гентшке В., Муртазаева Р. Узбекистан многонациональный историко-демографический аспект. – Т.: Медицинская литература им. А.А.Ибн Сина, 1998. С.18.
6. Alikhan Aman-Ulu. Population migration in Uzbekistan UNHCR. – Tashkent, 2000. P. 80
7. Бобожонова Н. Депортация қилинган халқларга меҳрибонлик – Ўзбекона бағрикенглик (1930-1950 йй.) // Бағрикенглик – жамият барқарорлигининг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. Т.: Университет. 2003. 58-59 б.
8. Alikhan Aman-Ulu. Population migration in Uzbekistan UNHCR. – Tashkent, 2000. P. 80
9. Раҳмонқулова А. Ўзбекистонга зўрлик билан кўчирилган халқларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига доир (1930-1950 й). // Ижтимоий фикр. 2002. №1. 69 бет.
10. ЎзМА, 314-фонд, 423-ёзув, 26-иш, 471 varaқ.
11. Юнусова Х. XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистонда миллий муносабатларнинг баъзи жиҳатлари. // Ўзбекистон тарихи. 2002 №1, 48-бет.
12. Ўз МА, 314-фонд, 423-ёзув, 26-иш, 471 varaқ.
13. ЎзР МА, 314-фонд, 423-ёзув, 26-иш, 471 varaқ.
14. Ўзбекистон Республикаси Энциклопедияси. Қомуслар Бош таҳририяти. – Т., 1997. 177 бет.
15. Ким П.Г. Корейцы Республики Узбекистан: история и современность.- Ташкент: Узбекистан, 1993. - с 35.
16. Раҳмонқулова А. Ўзбекистонга зўрлик билан кўчирилган халқларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига доир (1930-1950 й). // Ижтимоий фикр. 2002. №1.- 69 б.